

DR. UZZOLI ANNAMÁRIA

Társadalmijóllét-vizsgálatok Magyarországon – a paradigmaváltás jegyében

Szirmai Viktória (szerk.) (2015): A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jóllét felé. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.

Immár hagyomány, hogy két évente új könyvet vehetünk kézbe Szirmai Viktória és kutatócsoportja készítésében. A legújabb kötet többéves kutatás eredménye, amelyben egyrészt a jóllét-definíciók adaptálása, másrészt reprezentatív adatfelvétel keretében a jóllét hazai területspecifikus vizsgálata történt meg. A 480 oldalas könyv 21 szerző közreműködésével valósult meg egy finanszírozott projekt segítségével, amivel lehetőséget teremtett fiatal és „érett” kutatók közös munkájához, valamint az eredményes intézményközi – a Kodolányi János Főiskola, a Széchenyi István Egyetem, az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete – együttműködéshez.

A kutatás alapfelvetése, hogy a versenyképesség, a társadalmi jóllét és a területi egyenlőtlenségek problémaköre egymással összefügg, de időben és térben nem mindegy, hogy az összefüggések relevanciáját hogyan értelmezzük. A vizsgálatok kiindulópontját a 2009-es Stiglitz-jelentés gondolatisága és módszertani ajánlása képezi, amelynek rendkívüli aktualitását kétségtelenül az elmúlt évek – Európát erősen sújtó – globális pénzügyi és gazdasági válsága szolgáltatta. A szerkesztő, Szirmai Viktória maga is felveti a könyv előszavában, hogy a teljesítményindikátorok „mindenhatóságának” megkérdőjelezése régóta képezi társadalomtudományi viták tárgyát, de a jóléttel és a jólléttel kapcsolatban kialakult újszerű diskurzus inkább arra keresi a választ, hogy a gazdasági átalakulások idején az egyenlőtlenségek változása, annak szubjektív, individuális szintű megélése miként definiálható, illetve mérhető helyi léptékben.

Dinamikus a könyv indítása: a kutatásvezető és a résztvevők a Stiglitz-modell erős kritikájával élnek, miszerint az kevésbé gondolt a területiség, térbeliség szerepére a társadalmi-gazdasági folyamatokban. Innentől kezdve a kutatás, a könyv elméleti háttérének és gyakorlati kivitelezésének felépítése, logikája és szellemisége arra épül, hogy a jövőben a társadalmi problémák kezelésében és a területi egyenlőtlenségek csökkentésében egyrészt a versenyképesség újfajta felfogására van szükség, másrészt ebben magát a társadalmi jóllétet, a társadalmi fejlődést és a fenntarthatóságot is figyelembe kell venni. Lényegében az empirikus vizsgálatok a Stiglitz-féle jóllét nyolc dimenzióját [anyagi életszínvonal, egészség, oktatás, egyéni tevékenységek (például a munka), politikai képviselet és kormányzás, társadalmi és személyes jellegű kapcsolatok, környezet (jelenlegi és jövőbeni feltételek), gazdasági és fizikai jellegű bizonytalanságok] továbbgondolva a modell településszintű alkalmazhatóságának kidolgozására és annak gyakorlati tesztelésére koncentrálnak.

Rendhagyó módon a könyv végén olvashatunk a kutatási projekt módszertani vonatkozásairól (írta Ferencz Zoltán). Ez önmagában nem zavarja a mondanivaló megértését, sőt jelzésértékű arra vonatkozólag, hogy a hangsúly az eredményeken és azok interpretációján van, azaz a társadalmi jóllét hazai modelljének kidolgozásán és a Magyarországon

tapasztalható térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek új nézőpont szerinti feltárásán. A problémakör összetettsége okozza az alkalmazott elméletek és módszerek komplexitását, de a legfontosabb módszertani elv az időbeli változások és a területi különbségek szintjén biztosított összehasonlíthatóság. A kérdőíves vizsgálatok korra, nemre, iskolai végzettségre és településtípusra nézve reprezentatívak. A területi vizsgálatok három szinten zajlottak: kilenc nagyvárostérségben (Budapest, Győr, Székesfehérvár, Pécs, Szeged, Kecskemét, Miskolc, Debrecen, Nyíregyháza), hátrányos helyzetű kistérségekben/járásokban, valamint a társadalmi konfliktusok észlelésében országosan. Az időbeli változások nyomon követését pedig egy 2005. évi várostérségi kutatás eredményeinek összevetése jelentette a 2014. évi eredményekkel. A módszertani magyarázatokat egészíti ki a Csizmady Adrienne által írt részfejezet is a könyv egyik másik szerkezeti egységében, ahol a szerző lényegében a társadalmi és a térbeli helyzetek együttes hatását elemezte. Végül arra az alapvető szociológiai megfigyelésre jutott, hogy a térbeliség dimenziója önmagában nem teljes mértékben magyarázza az észlelt jóllétkülönbségeket, de kulcsfontosságúak a térbeli és a társadalmi státusok között meglévő háttérmechanizmusok megértésében.

A kötet bevezető részében Szirmai Viktória felvázolja azokat a társadalmi-gazdasági és térbeli problémákat, amelyek miatt szükséges a versenyképesség újfajta, elsősorban a társadalmi jóllétre alapozott modelljét megalkotni. A jóllétproblémák gyökerét a jóléti államok válságjegyeiben, a térbeli és társadalmi polarizációban, valamint a fokozódó városversenyben látja. Megállapítja, hogy Kelet-Közép-Európában a területi társadalmi folyamatok a főbb nyugat-európai trendek szerint játszódnak le, de a társadalmi hatások sajátos történelmi kontextusban jelennek meg: ezek egyrészt a szocialista típusú társadalmi-gazdasági berendezkedés rendszerspecifikus elemei, másrészt a rendszerváltozás átmeneti folyamatai, harmadrészt a sajátos poszt szocialista fejlődés viszonyai között értelmezhetők.

Az elméleti megközelítések a jóllét mérés problematikájával, a nemzetközi jóléti közpolitikkal és a versenyképesség társadalmi szemléletével foglalkozik. Nagy Gábor és Koós Bálint részben történelmi áttekintést, részben elméleti magyarázatokat ad, részben pedig konkrét gyakorlat útmutatót vázol a társadalmi haladás, az egyéni jólét, az objektív és szubjektív életminőség, a társadalmi jóllét fogalmaihoz, indikátoraihoz, mérési problematikájukhoz. Kiemelendő módszertani munkásságuk a kutatásban alkalmazott jóllét-index(ek) kidolgozásában, illetve a jóllétdimenziók területi szintű feltérképezésében. A társadalmi jóllét minél pontosabb megértéséhez adalékul szolgál Hervainé Szabó Gyöngyvér írása, amely legfontosabb következtetése, hogy az európai városfejlesztésben ugyan megvannak a jóllétközpontú tervezés főbb elemei, de a közösségi jóllét típusú tervezés teljeskörű megvalósítása még várat magára. A kutatás, és így a könyv későbbi kiteljesedéséhez, vagyis a versenyképesség társadalmi jóllétre „érzékeny” új fogalmának kidolgozásához kiindulópont N. Kovács Tímea összegzése, amelyben a versenyképességgel kapcsolatos főbb diskurzusokat gyűjtötte és hasonlította össze.

A térbeli egyenlőtlenségek és a jóllét problémák kapcsolatát az európai urbanizáció, illetve a hazai nagyváros-térségek példáján keresztül ismerhetjük meg. Tény, hogy globálisan a posztfordista gazdasági modell kibontakozása a nagyvárosok központi és gazdasági funkcióit erősíti, amely Európában (is) a városi terekhez kötődő társadalmi problémák kiéleződéséhez vezetett. A globális gazdaság fejlődése és a nagyvárosi fejlődési folyamatok felgyorsulása a főváros és vidék között tapasztalható különbségek rendkívüli összetettségéhez vezetett (Szirmai Viktória). A globális urbanizációs hatások a hazai térszerkezetet is alakítják, és a kutatás eredményei alapján az elmúlt években nőttek a

budapesti és a vidéki nagyvárosi térségek között tapasztalható fejlettségbeli különbségek, kivéve ott (például Kecskemét, Nyíregyháza), ahol a multinacionális nagyvállalatok erősítették a város népességvonzó képességét (Schuchmann Júlia és Váradi Zsuzsanna). A főváros és a vidéki nagyvárosok közötti társadalmi polarizáció meghatározó tényezői a demográfiai trendekben (pl. népességfogyás, idősödés), a munkaerő-piaci pozíció átalakulásában (iskolai végzettség), a társadalmi pozíció változásában (munkanélküliség, jövedelem), a munkahelyek földrajzi koncentrációjában és a migrációs folyamatokban keresendők. Mindezek a tényezők a lakóhelyi szuburbanizációban és mobilitásban is jelentkeznek, de leginkább a válság következményei miatt (Schuchmann Júlia). Ez nemcsak a lakóhelyi szuburbanizáció dinamikájának visszaeséséhez, hanem trendváltáshoz is hozzájárult: a Budapest belvárosában élők költözési szándéka csökkent, míg a lakóhelyi mobilitásban résztvevők motivációit inkább a válság hatásainak ellensúlyozása és egy újfajta területfoglalási mechanizmus befolyásolja. Ez utóbbi a dzsentrifikáció városkörnyéki megvalósulásával magyarázható, amely a városkörnyéki települések új társadalmi tartalmát eredményezi, és amely a centrum-periféria relációk újszerű értelmezését követelik meg a hazai nagyvárosi térségekben (Szirmai Viktória és Ferencz Zoltán).

A könyv két nagy tematikus egysége a társadalmi jóllét jellegzetességeit a nagyvárosi és vidéki térségek dichotómiája alapján elemzi, ám a kettősség nemcsak a területi dimenziókban érhető tetten, hanem a társadalmi jóllét mérésének objektív és szubjektív dimenzióiban is.

A társadalmi jóllét nagyvárostérségi, tehát területi, és egyben társadalmi meghatározottsága számos változásra, új jelenségre, illetve átstrukturálódásra hívja fel a figyelmet a kilenc nagyvárostérség kapcsán 2005 és 2014 között Magyarországon. Berki Márton és Halász Levente a stiglitzi dimenziók kérdőíves felmérésen alapuló kiértékelését tették meg. Releváns eredményük, hogy a centrum-periféria modellel összefüggő fejlettségi lejtő egyértelmű megváltozása a nagyvárosokban nemcsak a belváros és a külváros kapcsolatának, illetve társadalmi-gazdasági helyzetének átalakulásával jár együtt, hanem a nagyvárosi térségek mozaikosabb, „széttörödezettebb” térszerkezetével is. Szintén lényeges megállapítás a városkörnyéki települések fejlettségére, tehát a szomszédsági viszonyokra vonatkozóan, hogy a nagyvárosok versenyképességének egyik meghatározója, hogy mennyire tudnak, ha egyáltalán tudnak, dinamizáló erőként megjelenni környezetükben. A kérdőíves felmérések eredményeinek további elemzésében és összehasonlításában egyrészt Izsák Éva arra a következtetésre jut, hogy a városi övezetekben kiemelt szerepe van a fogyasztás koncentrációjának a téralakításban, ami viszont a fogyasztási szokások térbeliségében is visszatükröződik. Másrészt Hardi Tamás alapvető megfigyelése, hogy a településhierarchia magasabb szintjén az ingázás az életminőség javításának egyik eszköze, illetve hogy a fejlett országok várostérségeihez hasonló decentralizált ingázási mintázat leginkább Budapest és agglomerációja térbeli kapcsolatában tapasztalható. Harmadrészt Csizmadia Zoltán elemzései igazolják, hogy a lakosság lelki-mentális állapota, valamint a társas támogatás megléte, erőssége összefügg a szociokulturális helyzettel, egyben hat az egyének konfliktuskezelésére. Negyedrészt Váradi Zsuzsanna a közbiztonság és a társadalmi jóllét objektív összefüggéseiben, illetve azok szubjektív lakossági megítélésében rávilágít a centrum-periféria modell relevanciájára, részben területspecifikus jellemzőire.

A nagyvárosi térségek „ellenpontjaként” jelennek meg a kutatásban a hátrányos helyzetű hazai térségek, sőt, a társadalmi jóllét „ellensúlyaként” pedig a jóllétdeficit definiálására kerül sor Tímár Judit, Kovács Katalin, Váradi Mónika Mária írásában abból a megfontolás-

ból, hogy ezekben a térségekben a Stiglitz-féle dimenziók elemzése kevésbé a jóllét, inkább annak hiányait tárja fel. Az empirikus vizsgálatokban – amelyek terepmunkával és interjúkkal egészültek ki – az erőforrás-deficitek bemutatása az iskolai végzettség, a munkaerőpiaci pozíció és az anyagi helyzet alapján történt. A szerzők megállapítják, hogy a jóllédeficitok hátterében a periferezálódás, a gazdasági marginalizálódás, a népességfogyás és az elvándorlás, az erőforrások hiánya, valamint a helyi társadalmak sérülékeny szerkezete áll. A hátrányos helyzetű rurális térségekben tehát egyértelmű az objektív jóllédeficit, míg a szubjektív jóllét alakulásában nem egyértelmű a központ–fejlett vidék–fejletlen vidék „egyenes összefüggése”, vagyis hogy a leszakadó falvakban kevésbé boldogok, elégedettek az emberek. Részben ennek finomhangolását magyarázatát teszi meg Kovács Katalin és Király Gábor, amikor a földrajzi elhelyezkedés szerepét vizsgálják a szubjektív jóllétindikátorokban, és hangsúlyozzák az anyagi jóllét által való meghatározottságát a boldogság és elégedettség érzésnek, és az egyéni sikerességnek.

Baranyai Nóra, Berki Márton, Halász Levente, Koós Bálint és Schuchmann Júlia által írt összegző részfejezetben az 5000 fős nagyvárostérségi és az 1600 fős hátrányos helyzetű vidéki térség kérdőíves minta eredményeit összehasonlítva arra keresik a választ, hogy a társadalmi státusz vagy a földrajzi helyzet az erősebb magyarázó tényező a társadalmi jóllét különbségeiben. Legfőbb tapasztalatuk összefonódik Csizmady Adrienne végkövetkeztetésével, azaz összességében a társadalmi pozíció fontosabb meghatározó tényező a területiségnél, hiszen az egyes térségekben mindenhol jelen van a jóllét és annak hiánya, csak eltérő mértékben.

A könyv során nyilvánvalóvá vált, hogy a globális hatások és a válság következményei miatt is a nagyvárostérségek gazdasági és társadalmi versenyképességét új tényezők befolyásolják, illetve mindezek megítélésében egyre nagyobb szerepet kap a helyi lakosság véleménye, elégedettsége. Koós Bálint, Baranyai Nóra és Baráth Gabriella a kérdőíves eredmények kiértékelésével felhívja a figyelmet arra, hogy a szubjektív ítéletek nagy valószínűséggel a települési lépték által meghatározottak, vagyis a nagyobb településméret egyfelől a fejlesztések, beruházások növekedését eredményezi, másfelől ez nem feltétlenül jár együtt a lakosok elégedettségének javulásával. Hogy helyi szinten mennyire fontosak a lakossági vélemények „minőségi” jellemzői, arra Ferencz Zoltán is utal a társadalmi részvétel elterjedtsége és annak formái kapcsán, sőt: a térségi szintek (fejlett belváros, fejletlen városkörnyék) és néhány meghatározó (kommunikációs eszközök, érdekérvényesítés) a centrum-periféria modell hatalmi dimenzióját is újraértelmezi. Michalkó Gábor a szubjektív életminőség soktényezős körbejárásában a turizmus és a városimázs lehetőségeit vizsgálja, és kiemeli: a közösségi boldogságérzet magasabb szintje gazdasági hajtóerő, és ahol elégedettek az emberek, több a beruházó is, és a hely inkább válik turisztikai desztinációvá.

A könyv tartalmi elemei mellett nem hagyhatjuk szó nélkül formai egységét, igényes kivitelét és kellemes összehatását. Szép, tartalmas kötet – jó kézbe venni: precízen, gondosan szerkesztett. Sok az informatív illusztráció, amelyek remekül kiegészítik a mondandóval. Néhol az ábrák – főleg a térképek – színes megjelenítése tovább növelte volna a kiadvány értékét.

A könyv szerkesztője és a kutatás vezetője, Szirmai Viktória az utolsó fejezetben felteszi a kérdést: *Hogyan juthatunk el a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jóllétig?* Bár a szerző nem ígér választ a kérdésre, hanem a jövőre vonatkozóan ajánlja a kutatás eredményeit és tapasztalatait, azt gondolom, számos válasz benne van a könyvben.